

GÁL Zoltán
 egyetemi tanár,
 Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

professor
 University of Pécs Faculty of Business and Economics, Pécs,
 Hungary

ARANYKOR UTÁN: TRIANON HATÁSA A MAGYAR BANK- ÉS VÁROSHÁLÓZATRA

IMPACT OF POST WWI BORDER CHANGES ON THE
 HUNGARIAN BANKING AND URBAN NETWORKS

ABSTRACT

In this short study, I examine the effects of the post WWI Treaty of Trianon on the Hungarian banking system. I analyze the long-term impact of border changes on the Hungarian banking network and on urban development in Hungary between the two world wars. Boundary changes have caused a huge loss of assets and equity capital for the banking system, with severed branches and interrupted bank links resulting in years of frozen assets and the accumulation of non-performing loans. It also outlines the factors influencing the territorial reorganization of banking centers in the interwar period not only in the context of consequences of the peace treaty, but also in the context of trends of market concentration, in line with international trends. The combined consequence of border changes and concentration trends is the strengthening of Budapest's dominant role at the expenses of regional banking centers.

Kulcsszavak: bankhálózat, Trianon, bankfiók, vagyónvesztés, városhálózat, centralizáció

Keywords: border changes, Post-WWI Peace Treaty, banking network, equity capital loss

Bevezetés

Szávai Ferenc gazdaságtörténeti munkásságának kiemelkedő állomása volt a trianoni békeszerződés gazdasági következményinek bemutatása az államutódlás perspektívájából. Az Osztrák-Magyar Monarchia egykori közös (állami, illetve államkincstári) vagyonának felosztását az Osztrák Köztársaság és a Magyar

Királyság között kiterjedt levéltári kutatásokkal alapozta meg. A közös vagyon felosztása a történelemben egyedülálló volt, csakúgy, mint ennek a témának a professzionális feldolgozása.

Rövid tanulmányban a trianoni békeszerződés hatásait vizsgálom más szempontból. A határváltozásoknak a magyarországi bankrendszerre, annak fiókhálózatára és a városfejlődésre gyakorolt hatását elemzem a két világháború közötti Magyarországon. A vizsgálat támaszkodik egy korábbi, a dualizmuskori városhálózat banki funkcióit bemutató vizsgálatunkra, amelyben a magyarországi városok hierarchikus rangsorát a banki mérlegadatokat felhasználva elemezte. Jelen tanulmány célja, hogy felvázolja a két világháború közötti időszakban a bankközpontok területi átrendeződésére ható tényezőket, úgy, hogy azokat ne csak pusztán Trianon következményeinek kontextusába, hanem a piacok – nemzetközi trendekbe illeszkedő – természetes koncentrálódási folyamatába illesszük, amelynek keretében bemutatjuk a bankpiacok területi koncentrálódásának, Budapest erősödő bankközponti dominanciájának a vidéki bankközpontokra gyakorolt hatásait.

Trianon hatása a bankhálózatra: Budapest, mint pénzügyi központ erősödő dominanciája

A határváltások következményei egy teljesen kedvezőtlen makrogazdasági környezetet teremtettek Magyarországon, de az utódállamok számára is. Az egy főre eső GDP becslés alapján számított fejlettségi szakadék az utódállamok és a legfejlettebb nyugat-európai országok között egyedül Csehszlovákia esetében szűkült (60%-os szintről 79%-ra szűkítette a fejlettségi rést 1929-ig). Magyarország esetében 1910 és 1924 között a szakadék ugrásszerűen megnőtt (60%-ról 50%-ra zuhant vissza), a területi változások nemcsak a térségben a legnagyobb GDP esést produkálták, és a „Trianoni” gazdasági válság erősebb visszaesést eredményezett, mint a nagy gazdasági világválság. Jugoszlávia és Románia esetében a jelentős területgyarapodás csak a második világháborúig tartó stagnálást eredményezett (30 , ill. 28%-án a nyugat-európai fejlettségi szintnek).¹

Az 1920-ban kialakított trianoni *országhatárok teljesen szétdarabolták a nemzetgazdaság alapvető területi-munkamegosztási és pénzügyi kapcsolatait*. A békeszerződések következtében lecsökkent méretű és gazdasági teljesítőképességű, a területelcsatolások következtében torzult szerkezetű nemzetgazdaság nemzetközi nyitottsága és pénzügyi piaci kitettsége erősödött.² A gazdasági nacionalizmus, a zárttá váló nemzetgazdasági rendszerek, *protekcionista és a nemzetközi tőke mozgásokat korlátozó, protekcionista gazdaságpolitika* összességében negatív hatást gyakorolt az egész térségre nézve. Magyarország egyre növekvő függése a külkereskedelemtől és a nemzetközi pénzügyi piacoktól látványosan felerősödött, miközben a korábbi tőkeexportőr országok egyre inkább a hazai gazdaságukba fektettek be, így a tőkeimportőrök külső forrásai elapadtak. Magyarországot sújtó háborús jóvátétel mellett az adósságszolgálat jelentős terheket rótt az országra.

Magyarország 1920 tavaszán elkülönítette pénzrendszerét, a Monarchia államai közül utolsóként, de a pénzügyi stabilizációhoz (az önálló pénz megeremtéséhez) nem volt lehetőség külföldi tőke bevonására az ország ellenséges politikai elszigeteltsége miatt.³ Az 1920-as évek közepre zöld utat kapott a külföldi tőke nagyarányú beáramlása. Az államháztartás szanálásához felvett külföldi kölcsönök (Speyer-kölcsön, Rotschild- és Barings-hitel) törlesztése súlyos adósságszolgálati terhet jelentett. A külföldi tőkebeáramlás is hozzájárult a bankszektor konszolidációjához és feltőkésítéséhez, aminek eredményeként a bankrendszer csak 1925 után visszatért a „szokásos üzletmenethez”. A bankkonszolidáció és a külföldi tőkebeáramlás a bankszektor feltőkésítése következtében a bankok regenerálódtak s visszatértek hagyományos üzletágaikhoz.

A két világháború közötti időszak Magyarországon a trianoni határváltozások is jelentősen befolyásolták nemcsak a nemzetgazdaság, hanem a városi gazdaságok és a helyi pénzpiacok működését is. A századelőig tartó eredményes modernizáció pár évtizedes időszaka alatt látványos gazdasági fejlődés (még!) csak szigetszerűen, a nagyobb városokban és azok környékén, illetve néhány innovációs övezetben ment végbe. A városok, különösen a regionális központok szerepe – a bankok által közvetített pénzügyi innovációk révén is – döntő volt a környező térségek periféria-helyzetének és az ebből fakadó regionális különbségek mérséklésében. A két világháború közötti időszakban a pénzintézeti rendszeren belül alapvető változások zajlottak le. Ez a bankhálózat méretének csökkenésén túl a bankrendszer hálózati- és területi szerkezetének megváltozásában is megmutatkozott. A korábban a helyi-regionális bázisú bankok dominanciáját mutató struktúra fokozatosan egy fővárosi koncentrációjú és fiókhálózati formába szerveződő bankrendszerre alakult át.⁴

Az új ország- és vámhatárok nemcsak a korábban egységes vámterülethez tartozó régiók, utódállamok közötti szabad tőke- és szolgáltatásáramlást akadályozták, de az egységes pénzügyi piac és pénzügyi intézményi hálózatok feldarabolódásához vezettek. A határváltozások negatív hatásai közül a kiépített hitelintézeti hálózat szétDarabolását kell kiemelnünk. A hitelintézeteknek 66%-a az utódállamokhoz került, ugyanakkor a hitelintézetek eszközállományának (vagyonának) csak 26%-a jutott az elcsatolt területek pénzintézeteire.

A bankhálózat területi felosztását követően az anyaországban maradt a bankok eszközállományából, illetve a részvénytőkéjéből közel háromnegyed rész. Mindez elsősorban Budapest székesfőváros hitelszervezetének 1920 előtt is nyilvánvaló dominanciájával (tőkekoncentrációjával) magyarázható. Bizonyos üzletágakban, – például a jelzálogkölcsönzésben⁵ – az elcsatolt területek tőkekihelyezéseinek jelentős része a magterületek hitelintézeteiből származott. Emellett nagyon sok, az utódállamokhoz került hitelintézetet szoros partnerbanki (affiliációs) kapcsolatok fűztek a fővárosi pénzintézetekhez, amelyek „(...) működésük sugarának megrövidítését kevésbé érezték; aggódni kell azonban a határainkon kívül esett kisebb intézetek sorsán, amelyeket a kapcsolat elvesztésén kívül a súlyosabb gazdasági hely-

zet válsága is fenyeget.”⁶ Az elvesztett háború és a trianoni béke által megszabott új országhatárok az eddiginél jóval szerényebb utakra terelték a magyarországi pénzügyintézetek tevékenységét. A magyarországi pénzügyintézetek bár a körülményekhez mérten igyekeztek az anyaintézet és az elcsatolt bankfiókok és partnerbankjaik közötti üzleti forgalmat fenntartani, de előbb vagy utóbb rákényszerültek az elcsatolt területekre került fiókjaik, illetve érdekeltségi kapcsolataik felszámolására. A határokon túl mindenütt megkezdődött az új nemzeti bankrendszerek berendezkedésének folyamata.⁷ Bizonyos elcsatolt határszéli területek kisebb ügyfelei (pl. a későbbi Burgenland, Baranya, Esztergom, Zemplén vármegyék elszakított részei) erősebben kapcsolódtak a trianoni országrész bankközpontjaihoz (Szombathely, Sopron, Pécs, Esztergom, Sátoraljaújhely), így ezen területek aktívái is az anyaországhoz került bankközpontokban voltak nyilvántartva. Azon üzletágak (váltóbetét) állományának több mint 40 százaléka az elcsatolt területekre jutott, ahol a fővárosi bankok aktivitása általában kisebb volt (1. táblázat).

1. táblázat. A bankok, takarékpénztárak és földhitelintézetek egyes banki üzletágainak területi felosztása a Trianoni szerződést követően, az 1915-ös bázisév arányában (százalék)

	Bankok, takarékpénztárak száma	Saját tőke	Idegen tőke	Vagyon	Takarékbetét	Váltótárca	Jelzáloghitel	Értékpapírtárca
Trianoni Magyarország	33,8	66,5	75,2	73,8	63,3	58,7	80	75,3
Elcsatolt területek	66,2	33,5	24,8	26,2	36,7	41,3	20	24,7

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle 1923. 302-303., Szádeczky –Kardoss 1928.

A határváltozások következtében azonban nemcsak az ország pénzügyintézeti tőkeerejének, illetve vagyonának nagysága, hanem a pénzügyintézeti vonzásközpontok száma is erőteljesen lecsökkent: a történeti Magyarország legjelentősebb (pénzügyintézeti) regionális központjainak⁸ több mint a fele, az ellenpólus-városok mindegyike (Arad, Temesvár, Nagyvárad, Kolozsvár, Pozsony, Zágráb) az ország új határain kívülre került. A pénzügyintézeti hierarchia második szintjén még nagyobb volt a veszteség: a 35 II. rendű pénzügyintézeti centrumból csak 14 maradt Magyarországon. A békeszerződés nyomán egy új térbeli rend állt elő a Kárpát-medencében, átalakítva az ország természeti, gazdasági-társadalmi, forgalmi, és a teljes geopolitikai helyzetét.⁹ A vidéki városi hitelintézetek tekintetében a banki eszközállomány vesztesége több, mint 2,5-szerese az országosnak, ami azt jelentette, hogy a vidéki városok banki vagyonának mintegy 65%-a az utódállamokhoz került. A vidéki pénzügyi központok szintjén tehát nagyobb volt a veszteség, mint országos átlagban (a Budapest dominancia miatt). *Mindez egyértelműen mutatja, hogy az ígé-*

retesen fejlődő vidéki pénzügyi központok elcsatolásával az egyharmadára apadt országon belül tovább erősödött a bankrendszer budapesti eszközkoncentrációja, míg a vidéki központok szerepe és száma egyre csökkent.

A határváltozás – egyik a legszembetűnőbb – következménye *Budapest szerepének aránytalan megnövekedése*, amely a hitelszférában különösen érzékelhetővé vált.¹⁰ Mindez egyértelműen mutatja, hogy az ígéretesen fejlődő vidéki pénzügyi központok elcsatolásával tovább erősödött a bankrendszer budapesti eszközkoncentrációja, míg a vidéki központok szerepe és száma pedig lecsökkent. Olyan óriási erőforrások összpontosultak a fővárosban (tőkepiac, ipari centrum, aránytalan népességkoncentráció, kulturális szerep), melynek következtében Budapest egyre nagyobb mértékben magához vonzotta a lecsökkent területű ország erőforrásait. A főváros korábban is meglévő pénzügyi túlsúlya még tovább növekedett. A területi koncentrációt nagymértékben tovább erősítette a trianoni határváltozás, aminek az egyik a legszembetűnőbb következménye Budapest gazdasági szerepének aránytalan megnövekedése volt. Mindez egyértelműen mutatja, hogy az ígéretesen fejlődő vidéki pénzügyi központok elcsatolásával tovább erősödött a bankrendszer budapesti eszközkoncentrációja, míg a vidéki központok szerepe és száma pedig lecsökkent. A hitelintézeteknek 66%-a az utódállamokhoz került, ugyanakkor a hitelintézetek eszközállományának csak 26%-a jutott az elcsatolt területek pénzügyi intézeteire. Budapest szerepének erősödését mutatja, hogy részesedése a hitelintézeti saját tőke állományon belül 1913-ban 50%-ról 1934-re 79,3%-ra, a hitelintézetek vagyonmérlegéből való részesedése 59,7%-ról 82%-ra nőtt.¹¹ A bankok számából csak 26%-kal részesedett, de a városi bankszektor alkalmazottjainak így is 77%-a Budapesten dolgozott.

A területi koncentrációt nagymértékben tovább erősítette a trianoni határváltozás, aminek az egyik a legszembetűnőbb következménye Budapest gazdasági szerepének aránytalan megnövekedése volt. A hitelintézeteknek 66%-a az utódállamokhoz került, ugyanakkor a hitelintézetek eszközállományának csak 26%-a jutott az elcsatolt területek pénzügyi intézeteire. Budapest szerepének erősödését mutatja, hogy részesedése a hitelintézeti saját tőke állományon belül 1913-ban 50%-ról 1934-re 79,3%-ra, a hitelintézetek vagyonmérlegéből való részesedése 59,7%-ról 82%-ra nőtt.

A magyarországi bankrendszer fejlődési szakaszai időbeli késéssel ugyan, de leképezték a nemzetközi trendeket. A dualizmus korának bankrendszere alapvetően a helyi, regionális beágyazottságú és jelentőségű bankok, az ún. „egyfiókos” pénzügyi intézetek rendszerén nyugodott. A két világháború közötti időszakban tovább folytatódott Budapest bankközponti szerepének megerősödése, de a folyamat gyökerei a századfordulóig visszanyúlhatnak.¹² A bankpiac természetes módon egyre inkább koncentráltabbá vált, amelynek következtében a vidéki pénzügyi intézetek egyre nagyobb hányada olvadt be a legnagyobb fővárosi intézményekbe. A bankrendszer konszolidációját az első világháború és az azt követő inflációs időszakban megerősítő állami beavatkozás tovább erősítette.¹³ Az egyfiókos bankrendszer helyébe

pedig fokozatosan az országos kiterjedésű fiókhálózatra építő fiókhálózati bankok (*branch banking*) integrálódó nemzeti bankpiaca lépett. Ebben az időszakban a –mindenekelőtt a nagy gazdasági világválságot követően – a vidéki bankok egyre nagyobb hányada vált a nagybankok affiliált intézetévé, illetve beolvadva azok fiókjává. A fővárosi nagybankok kiterjedt vidéki fiókhálózat kiépítésével háttérbe szorították az egyre szűkebb mozgástérrel rendelkező helyi-regionális bankközpontokat.¹⁴

A *banktőke térbeli koncentrációja már a 20. század elejének egyik jellemző folyamata volt*. Ezt a folyamatot a fővárosi nagybankoknak a vidéki bankpiacokra történő behatolása, valamint a kisebb vidéki pénzüintézetek önállóságának a megszűnése jellemezte. A főváros nagybankjainak megnövekedett tőkeereje az országos fiókhálózat kiépítésével a *bankcsoportok* megszervezését is lehetővé tette. A fiókosítás legtöbbször a már meglévő bankok tulajdonjogának megszerzését, majd fiókká alakítását, vagy új bankfiók létesítését jelentette, de emellett a nagyobb bankok a pénzügyi ellenőrzés más módszereivel affiliáltak már meglévő vidéki intézeteket is. Az érdekközösségbe vonás a pénzüintézetek részvénytöbbségének a megszerzését jelentette. Amíg 1894-ben csak 85 bank és takarékpénztári fiók volt az országban, addig 1909-re számuk 307-re emelkedett, s ebből 134 intézet tartozott a budapesti nagybankok érdekeltségi körébe, amelyek a részesedési rendszer útján az egész hitelszervezet tőkeerejének 57%-t ellenőrizték.¹⁵ Az Trianoni határváltozások után az első világháború időszaka alatt közel 500-ra emelkedett fiókszám 1924-re 297-re esett vissza, amelyből 211 fővárosi 86 pedig vidéki bankok fiókja volt. A fiókhálózat 41%-a Budapesten, 54%-a vidéken, illetve a maradék 15 fiók az elcsatolt területeken, továbbá más külföldi területen működött (az elcsatolt területeken működő fiókszám már 1923 és 1924 között csökkent 4 fiókinntézettel). A partnerintézetek száma 222 volt 1924-ben, amiből 160 a fővárosi, 62 vidéki bankok affiliációja volt. A fővárosi bankoknak 120 partnerintézetük működött vidéken, 29 fiók az elcsatolt területeken, s további 11 külföldön. Az elcsatolt területeken működő fiókok és affiliációk mindegyike budapesti banki érdekeltség volt.¹⁶

A bankhálózat koncentrációja tehát már a 20. század elején megindult, de ebben az időben még a nagybankoknak is kevés, általában csak 2-3 fiókjuk volt, s ekkor még a *bankrendszeren belül a kisebb méretű, önálló, elsősorban a helyi bankpiacokhoz kötődő pénzüintézetek domináltak*. A bankhálózaton belüli természetes koncentráció a két világháború közötti Magyarországon erősödött fel. A kis vidéki bankok megszűnésével, a fővárosi bankok leányintézetévé válásával a vidéki bankoknak csak 25–30%-a maradt meg önállóan az ekkorra már Budapest erőteljesebb dominanciáját mutató, a trianoni békeszerződés után harmadára lecsökkent területű országban. Az inflációs konjunktúra új bankalapításainak zöme is a főváros hálózatát gyarapította. Az 1923-ban még 2574 önálló hitelintézetből 1928-ban már csak 1838 működött, ami azonban több volt, mint ezen az országrészen 1913-ban, de a koncentráció előrehaladásával, illetve a válságot követő csődök miatt 1938-ra 1619 hitelintézet maradt, de ezek fele is – nevét megtartva – valamely nagybank

többségi tulajdonába került.¹⁷ 1925 és 1934 között számuk 927-ről, közel 50%-os csökkenés következtében 551-re esett vissza, 1943-ra pedig – a zsidó tulajdonban lévő bankok bezárásával – számuk 200-ra csökkent.¹⁸ A bankrendszer konszolidációját megerősödő állami beavatkozás a korszakban tovább erősítette.¹⁹ Budapesten 1928-ban még 282 pénzüintézet működött, ami 1/3-al volt több mint az 1913-ban működő 212 pénzüintézet, amely akkor még egy 20 milliós prosperáló gazdaságú ország pénzüiacaként funkcionált. 1934-re a válság által is újabb lendületet kapó koncentrációs folyamatok (illetve csődök) révén számuk 105-re apadt.

A pénzüiaci koncentrációt a bankok és takarékpénztárak számának csökkenése kísérte. 1925 és 1934 között számuk 927-ről, közel 50%-os csökkenés következtében 551-re esett vissza, 1943-ra pedig – a zsidó tulajdonban lévő bankok bezárásával – számuk 200-ra csökkent.²⁰ A koncentráció növekedése még szembetűnőbb volt a banki kategória esetében. Országosan mintegy 40%-os volt a csökkenés 1926 és 1934 között (508-ról 306). A bankok száma legnagyobb mértékben a fővárosban csökkent (54%-kal), ahol a koncentráció a térben legerősebben hatott. A vidéki városokban a bankok száma 25%-kal csökkent, de azon belül a törvényhatósági jogú nagyvárosokban 36,7%-os volt a csökkenés mértéke. Budapesten 1934-ben 93 működő bankot találunk, ezt követően Debrecenben 9, Miskolcon, Szegeden és Pécsen 7-7 bank működött. A koncentráció mértéke a 6 legnagyobb bank²¹ esetében 1927-ben sem haladta meg a 13 legnagyobb magyar pénzüintézet mérlegfőösszegének a 61,5%-át, tehát nem alakult ki 80% feletti kvázi monopólium, mint amelyet Ausztriában a Creditanstalt képviselt. Az 1930-as években a fővárosban lelassult a koncentráció, csak néhány pénzüintézet fuzionált. *A nyugat-európai példákhoz képest a hazai bankkoncentráció viszonylagos lassúsága és a hitelintézetek relatíve nagy száma azonban továbbra is a magyar bankrendszer sajátosságga maradt.*²²

Az önálló pénzüintézetek számának fokozatos csökkenésében azonban leginkább a megváltozott makrogazdasági viszonyok (inflációs konjunktúra vége, válság, természetes koncentráció) közepette egyre inkább a *nemzeti piac orientált (főváros-központú), fiókhálózati dominanciával jellemezhető bankrendszer kialakulása játszott szerepet, amely fokozatosan átvette a helyi pénzüiacokhoz kötődő, lokális-regionális és jellemzően egyfiókos bankrendszer helyét.*

Magyarországon 1934-ben 464 bank működött, amelyből 55%-a a városokban, a maradék pedig a községi jogállású településeken. A *banki eszközállomány területi megoszlása* a hálózaténál is jóval nagyobb koncentrálttságot mutatott. Budapest koncentráltta a banki vagyont 76%-át, míg a vidéki városokra közel 18% esett. A banki vagyont 93,7%-a így a városokban koncentrált, míg a hitelintézeti hálózat 45%-át kitevő községi bankokra és takarékpénztárakra a banki eszközök mindössze 6,3%-a esett.

A bankpaci koncentráció és a szervezeti centralizáció folyamata tükröződött a foglalkoztatottak létszámcsökkenésében és területi arányváltásában is. A pénzüintézeti szektorban foglalkoztatottak arányát 1910-es 19 400 főről (amelynek

közel 50%-a Budapesten koncentráldott) 1925-ig 13 383-ra csökkent, amelynek 70%-a volt fővárosi foglalkoztatott. A legnagyobb létszámcsökkenés a banki és takarékpénztári szegmenst, illetve a gyorsabban konszolidálódó vidéki nagyvárosokat és Budapestet jellemezte.²³ A bankkoncentrációt a *városi banki alkalmazottak számának* 1925 és 1934 között mért csökkenése is jelzi (10 044-ről 7611 alkalmazottra). Ugyanakkor a banki alkalmazottak 67%-a (az összes hitelintézet tekintetében 56,5%-a) a fővárosban dolgozott, ami a fővárosi bankcsoportok és intézeteik dominanciáját mutatta a csökkenő számú egyfiókos, illetve bankfiókokat tömörítő vidéki városokkal szemben. A teljes hitelintézeti szektorban 1934-ben 13309 alkalmazottat foglalkoztattak, amelynek 72,2%-a városi pénzügyintézeteknél dolgozott (56,5% a fővárosban, 15,7% a vidéki városokban). A banki és takarékpénztári szektorban ennél jóval magasabb, 87 százalékos volt a városi alkalmazottak aránya.

A pénzügyintézeti koncentráció erősödése önmagában még nem jelentette a vidéki pénzügyi élet hanyatlását, ugyanis a fővárosi nagybankok fiókhálózatuk jelentős bővítésével a pénz- és tőkepiaci szolgáltatásaikat részben vidéki fiókjaikon keresztül végezték, másrészt a vidéki bankok egyharmadának a teljes önállósága megmaradt ezekben az években is.²⁴ Korszakunkban a bankfejlődést a közepes nagyságú pénzügyintézetek erősödése jellemezte. *Az vidéki pénzügyintézetek önállósága azonban erőteljesen csökkent*, egyes üzletágaknak 85–90%-a a partnerbanki kapcsolatok vagy a fiókosítás révén közvetlenül vagy közvetve a működési körüket térben is kiterjesztő budapesti nagybankok irányítása alá került. Mindez akkor történt, amikor a hitelszféra dinamizmusa és expanziója a megváltozott világgazdasági környezetben amúgy is lassult a századelőhöz képest.

„Elveszett” lendület – a vidéki bankközpontok hanyatlása

Az egyfiókos bankrendszer helyébe pedig a nemzeti piac orientált (főváros-központú), fiókhálózati bankok (branch banking) nemzeti bankpiaci integrációja lépett. A bankpiaci koncentrációban azonban nem elsősorban Trianon, hanem a megváltozott makrogazdasági viszonyok (természetes koncentráció, inflációs konjunktúra vége, válságot követő kényszerfúziók) játszottak szerepet. Ebben az időszakban a –mindenekelőtt a nagy gazdasági világválságot követően – a vidéki bankok egyre nagyobb hányada vált a nagybankok affiliált intézetévé, illetve beolvadva azok fiókjává. A fővárosi pénzügyintézetek kiterjedt vidéki fiókhálózat kiépítésével háttérbe szorították az egyre szűkebb mozgástérrel rendelkező helyi-regionális bankközpontokat. Budapest koncentrálna a banki eszközállomány 76%-át, míg a vidéki városokra közel 18% esett 1925-ben, de 1934-re a fővárosi arány 87%-ra nőtt²⁵.

A bankoknak és takarékpénztáraknak csak mintegy 53%-a működött a városokban 1934-ben. Budapest részesedése az országos hálózathoz képest 22%, a városi hálózathoz képest 41,6% volt.²⁶ A koncentráció mértékét azonban jelzi a városoknak – a százade-

lőhöz és a hálózati részarányukhoz képest – igen magas, 93,7%-os részaránya a vagyonmérlegekből, s ezen belül is kimagasló Budapestnek, 75,8%-os részesedése (1934).²⁷

A magyar pénzüzetek tőkeerejüknek, kihelyezhető hiteleiknek nagyobb hányadát elvesztették a háború és az azt követő inflációs időszakban. Mivel a bankok sajáttőke állománya jelentősen megcsappant, így azok alapvető hitelezői funkciójuknak sem tudtak maradéktalanul eleget tenni, nemzetközi bankközi piaci hitelfelvétel, illetve tőkeemeléssel végrehajtott pótlólagos forrásbevonás nélkül. A pénzüzeti szektor nagyobb veszteségeket szenvedtek el, mint az iparvállalatok. *A hitelintézetek vagyonszerzése sokkal hátrányosabban érintette a vidéki városok bankjait, amelyek saját tőke veszteségei nagyobbak voltak a fővárosiaknál.* A gyengébb tőkeerejű vidéki pénzüzetek saját tőke veszteségeit csak fúziók, felszámolások révén lehetett felszámolni, amely tovább erősítette a koncentrációs folyamatokat. Az óriási vagyonszerzések okait kereshetjük az állami hadikölcsön jegyzésében való szerepvállalásban, a pénzromlásban, a békeszerződés súlyos gazdasági rendelkezéseiben, illetve abban, hogy a terület-elcsatolás következtében sok hazai pénzüzet vesztette el fiókjait és partnerintézeteit. A pénzüzetek tőkeerejének, vagyonának és forgalmának drasztikus csökkenése nemcsak – a szektor csúcsidejének számító – a „boldog békeidők” értékeihez képest volt feltűnő, de a pénzüzeti vagyonok nagysága több város esetében még az 1883-as szintet sem érte el.²⁸

A sikeresebb pénzüzetek példája alapján az iparvállalati és ingatlanbefektetések bizonyultak értékállóknak a háborús és inflációs időszakot követően. A bankrendszerért veszteségek mértékét jelzi, hogy a bankrendszer adózás utáni nyeresége még 1938-ban sem közelítette meg a 25 évvel korábbit.²⁹ Az 1909-es évet bázisévnek (=100) tekintve a városi bankok és takarékpénztárak részvénytőkéje 1925-ben 29%-ra esett vissza, de 1934-re is csak az 1909-es szint 45,9%-át érte el. A takarékbetétek esetében 1925-ben 17,8, 1930-ban 62,4, míg 1934-ben csak 48,5 százalékos értékkel találkozunk. A jelzáloghitelek esetében a területvesztés és az infláció drasztikusan elértékeltentette az állományt, ami 1925-ben mindössze 0,5%-a volt az 1909-es állomálynak, s 1930-ra is csak 26,7%-át érte csak el³⁰ (2. táblázat).

2. táblázat
Néhány pénzüintézet saját tőkéjének változása, 1913 – 1925

Pénzüintézet	Pénzüintézetek saját tőkéje	
	Ezer Koronában	
	1913	1925
Budapesten		
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	165 898	43 158
Magyar Általános Hitelbank	137 800	53 346
Angol–Magyar Bank	105 044	9 927
Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület	68 072	16 401
Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank	62 339	12 085
Hazai Bank	53 750	9 840
Magyar Országos Központi Takarékpénztár	37 659	11 221
Belvárosi Takarékpénztár	20 575	3 453
Vidéken		
Pécsi Takarékpénztár	3 929	1 726
Általános Forgalmi Bank, Debrecen	3 200	1 489
Szeged-Csongrádi Takarékpénztár	5 840	1 382
Szombathelyi Takarékpénztár	2 285	943
Békéscsabai Takarékpénztár Egyesület	2 650	906
Győrvárosi és Megyei takarékpénztár	1 924	870
Győri Első Takarékpénztár	3 061	863
Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület	2 802	807
Esztergomi Takarékpénztár	2 797	694
Gyöngyösi Bank	989	691

Forrás: Szádeczky-Kardoss 1928: 88.

Budapest bankközponti pozíciójának egyértelmű erősödését mutatja a saját tőkék fővárosi arányának emelkedése az 1915-ös 56%-ról, több mint 76%-ra (1925), ami egyértelműen a nemzeti bankpiac területének lecsökkenéséből, illetve ezen túlmenően a fővárosi bankok erősödő expanziójából fakadt.³¹ Az inflációs időszakot jellemző expanzió során a pénzüintézetek lehetőséget kaptak saját, illetve ezzel párhuzamosan idegentőke állományuk bővítésére. A legdinamikusabb növekedés a közepes nagyságú intézeteket jellemezte. Az előbbi eszközeül a részvénykibocsátással finanszírozott alaptőke-emelés szolgált. A pénzüintézeteknek nemcsak a magas hitelkamatokkal megtámogatott hitelezési aktivitása, de egyéb szolgáltatásai bővültek, részt vettek a külföldi hitelekkel finanszírozott kölcsönügyletek közvetítésében, majd a stabilizációt követően ismét megélnékültek a ban-

kok iparvállalati szolgáltatásai. A modernebb üzletágakban (folyószámla), illetve a jelzáloghitelezés tekintetében a fővárosi bankok dominanciája meghatározó volt, míg a kereskedelmi forgalomban elterjedt tradicionálisabb váltóüzletág a vidéki pénzüintézetek forgalmában volt jelentősebb.

A különböző banki üzletágak³² területi eloszlásának folyamatait megvizsgálva képet kaphatunk a helyi bankrendszernek nemzeti piaci központú átalakulási folyamatáról, illetve a pénzpiacot jellemző jelentős területi különbségekről. Amíg 1909-ben *részvénytőkéknek* csak 54,2%-a koncentrált a fővárosban (de a mai országrészre számítva 75%-a), addig 1934-re Budapest részesedése 82,4%-ra nőtt. A teljes városállomány részesedése 92,3%-os volt, így 1934-ben csupán a fennmaradó rész esett a községekben székelő bankokra és takarékpénztárakra. A fővárosi bankok egyesített részvénytőkéje 1934-ben 262,2 millió pengőre rúgott, ami mintegy fele volt csak az 1909-es tőkeállománynak. A vidéki városoké mindössze 56,6 millió pengő volt, a fővárosi állomány egyötöde. Az összes fővárosban székelő hitelintézet sajáttőke állományát vizsgálva Budapest intézetei 425 millió pengőt koncentráltak, s részesedésük 79,3%-os volt az országosból. Látványosan növelte a főváros sajáttőke részesedését a városhálózaton belül 1925 és 1934 között (81,9-ről 86,8%-ra), párhuzamosan a vidéki városok bankjainak tőkevesztésével (18,1-ről 13,2%-ra). A főváros és a vidéki városok közötti nagyságrendi különbségeket jól jelzi, hogy egyetlen vidéki város sem volt, ahol a bankok és takarékpénztárak részvénytőkéinek összege meghaladta volna az 5 millió pengőt (3. táblázat).³³

A *bankok részvénytőkéje* alapján vidéken Debrecen, Szombathely, Szeged, Pécs és Miskolc sorrend adódott 1934-ben. A legerősebb tőkeháttérrel Debrecen, Szombathely, Szeged, illetve Pécs pénzpiacai rendelkeztek. Debrecen esetében közel kétharmados visszaesésről, míg Szombathely és Pécs esetében jelentős előretéréről beszélhetünk. E két utóbbi város, részben az elcsatolt vagy a lehanyagolt bankközpontok szerepkörét vette át a nyugati régióban. Az országos rangsor élén álló Debrecen az abszolút volumeneket (a bankok összesített mérleg-főösszegét) tekintve is a vidéki Magyarországnak a legnagyobb pénzüintézeti centruma volt, ugyanakkor az egy főre eső részvénytőke nagyságát tekintve Pécs már megelőzte Debrecenét. Szeged a legnépesebb vidéki városként csak a 3. volt a fajlagos részvénytőke mutató tekintetében, míg Szombathely 35 ezer lakosával a 2., ugyanakkor meglepő, hogy az 1918 előtt ipari, kereskedelmi és pénzüintézeti központként egyaránt prosperáló Miskolcon – a világháborút követő vagyonszétválást követően – nem működtek igazán tőkeerős bankok. A legfeltűnőbb, hogy a Dunántúlon korábban Pécs vetélytársának számító Győr csak a 16., Székesfehérvár pedig csak a 19. helyen állt, még Kaposvár is megelőzte őket a maga 7. helyével. A két korábban jelentős regionális bankcentrum (Győr, Miskolc) visszaesésével párhuzamosan új tőkeerősebb pénzüintézetekkel rendelkező – korábban másodrendű – központok (Szolnok, Kaposvár, Gyöngyös) kiemelkedése figyelhető meg a két világháború közötti korszakban.³⁴

3. táblázat
Bankok és takarékpénztárak üzletági mutatóinak városi rangsora 1934-ben

	Részvénytőke állomány		Takarékbetét-állomány		Folyószámla betét		Váltoállomány		Banki jövedelmek	
	Millió pengő		Millió pengő		Millió pengő		Millió pengő		Millió pengő	
1.	Budapest	262,3	Budapest	545,2	Budapest	854,1	Budapest	1100,0	Budapest	153,0
2.	Debrecen	4,9	Pécs	13,0	Pécs	11,8	Pécs	39,4	Pécs	3,86
3.	Szombathely	4,3	Szombathely	12,3	Szolnok	6,8	Debrecen	39,0	Debrecen	3,29
4.	Szeged	3,1	Szeged	11,2	Békéscsaba	6,4	Szombathely	28,3	Szombathely	2,55
5.	Pécs	2,8	Debrecen	8,6	Szeged	5,6	Szolnok	27,9	Szeged	2,20
6.	Miskolc	2,6	Miskolc	7,0	Debrecen	5,5	Szeged	26,5	Szolnok	2,11
7.	Szolnok	2,6	Baja	6,5	Nyíregyháza	4,9	Nyíregyháza	26,4	Nyíregyháza	2,06
8.	Kaposvár	2,5	Szolnok	6,3	Kaposvár	4,6	Békéscsaba	24,8	Békéscsaba	2,03
9.	Békéscsaba	2,4	Nyíregyháza	6,1	Gyöngyös	4,1	Miskolc	20,4	Baja	1,95
10.	Kecskemét	2,2	Székesfehérvár	5,2	Szombathely	4,0	Baja	18,6	Miskolc	1,76
11.	Gyöngyös	2,0	Kaposvár	4,9	Győr	3,3	Kaposvár	17,5	Kaposvár	1,46
12.	Nagykanizsa	1,8	Békéscsaba	4,8	Miskolc	3,3	Kecskemét	17,4	Kecskemét	1,41
13.	Nyíregyháza	1,7	Esztergom	4,7	Nagykanizsa	2,7	Győr	14,5	Nagykanizsa	1,22
14.	Baja	1,6	Eger	4,2	Kecskemét	2,4	Nagykanizsa	14,2	Győr	1,20
15.	Esztergom	1,5	Győr	4,2	Székes-fehérvár	2,4	Székesfehérvár	12,7	Esztergom	1,09
16.	Hódmezővásárhely	1,3	Nagykanizsa	3,9	Baja	2,0	Esztergom	12,0	Székesfehérvár	1,01
17.	Győr	1,2	Kecskemét	3,8	Eger	2,0				

Forrás: Gál Z. szerkesztése Szőnyi 1937 alapján.

A *takarékbetét üzletágban* mintegy 95 százalékban a részvénytársasági bankok és takarékpénztárak részesedtek a forgalomból. Budapest az 1909-ben mért 33,4%-os részaránya (a Trianoni területre számolva 55%) 1934-ig 78%-osra nőtt, s ezzel párhuzamosan a vidéki városok részaránya 1909 és 1934 között 30-ról (a Trianoni területre számolva 46%-ról) 11%-ra esett vissza. A községi pénzüzetek 12%-át koncentrálták a betétállománynak. A hagyományosan a vidéki pénzüzetek bázisüzletágának számító takarékbetét esetében jelentős visszaesés figyelhető meg a vidéki városokban az infláció és a gazdasági világválság éveiben (1913-ban az elhelyezett banki takarékbetéteknek csak 22,5%-a esett a fővárosra, míg 1934-ben már 72,1% volt ez az arány). A városhálózaton belül a betétállományból a vidéki városok még 58%-kal (Trianoni Magyarországra számolva 35,2%-kal), és 1925-ben is még 37,7%-kal részesedtek, ami 1934-ra 23%-ra csökkent. Ezzel egy időben Budapest részesedése a városhálózaton belül 1909 és 1934 között 42%-ról 77%-ra nőtt. Ennek következtében csak a banki és takarékpénztári ágazatban 1934-ben már a fővárosi bankok tartották kezükben az üzletág városokra eső részének a 78%-át, a törvényhatósági városokra 9,1%, a megyei városokra pedig 13% jutott. A gazdasági válság hatására jelentkező betételvonás, illetve a megtakarítási hajlandóság csökkenése jobban sújtotta a vidéki városokat, s amíg az állomány csökkenése 15%-os volt a fővárosban, addig a törvényhatósági városok esetében ez közel 42%-ra tehető, aminek következtében közel 10%-kal nőtt a főváros részesedése az 1920-as évek végéhez képest is. Mindez a vidéki pénzüzetek önállósága elvesztésének, fővárosi bankcsoportokba integrálódásának, illetve a vidéki pozícióvesztésnek is köszönhető. A bankokban és takarékpénztárakban elhelyezett takarékbetétek állományát tekintve Pécs³⁵ állt az első helyen 13 millió pengővel, majd Szombathely (12,3 millió), Szeged (11,2 millió), Debrecen (8,7 millió) követte (Budapesten 545 millió P volt a betétállomány nagysága).³⁶ A lakosság számához viszonyítva általában az „iparforgalmi” foglalkozási dominanciájú városokban volt a legnagyobb a takarékbetét állomány, illetve annak az egy főre vetített átlaga is.³⁷

Az egyik legmodernebb kereskedelmi banki üzletágnak számító *folyószámlás tartozások* tekintetében – a 91,4%-os részarányt képviselő budapesti bankok után, amelyek esetében a folyószámla tételek a mérlegfőösszeg jelentős hányadát, mintegy 50–60%-át tették ki. Vidéken a takarékbetétállomány még ebben az időszakban is meghaladta a folyószámlabetétek nagyságát. A fővároson kívül Pécs város bankjai rendelkeztek a legnagyobb folyószámla betétekkel, mintegy kétszer annyival, mint a rangsorban utána következő Szolnok pénzüzetei. Debrecen ebben a tekintetben csak az 5. helyen állt, míg Szombathely a 9., Győr csak a 10., illetve Miskolc a 11. helyre szorult vissza. A takarékbetétek értékállóságának csökkenésével párhuzamosan a reálértéküket jobban őrző folyószámla betétek váltak a legfontosabb mérlegtétellé az inflációs korszakban.³⁸ A folyószámla üzletág meghatározó jelenléte Pécs esetében a fejlett hiteléhez kapcsolódó élénk ipari és kereskedelmi tevékenységet, illetve vagyonos polgárságot feltételezett, amely a bankszek-

tor részéről kiegyensúlyozott vállalkozói számlakezelést igényelte. A takaré- és folyószámlaüzlet volumene alapján Pécs volt ebben az időszakban *a legnagyobb idegen tőkével rendelkező vidéki városunk*.³⁹

A *jelzálogüzlet*ágban a fővárosi bankkoncentráció növekedése még látványosabb: Budapest aránya 1909 és 1934 között 54,2%-ról (Trianoni területen 74,9%) 95,5%-ra nőtt az országon belül. A főváros bankjainak a városi bankok hálózatán belüli részesedése 77%-os volt 1934-ben. A városhálózaton belül 1925 és 1934 között a főváros koncentrációja 91,6-ról 93,5%-ra nőtt, míg a vidéki városoké 8,4%-ról 6,5%-ra csökkent. Ebből az következett, hogy a jelzálogüzletágból lényegében kivonult a vidéki, kevésbé tőkeerős pénzüzetek többsége, így az lényegében a budapesti bankok által monopolizált üzletággá vált. A tőkeerőben meggyengült vidéki pénzüzetek leginkább váltóhitelezésben használhatták ki a rövidlejáratú hitelkonstrukciók iránt az inflációs időszakban megnövekedett igényt. A városhálózaton belül 1909 és 1930 között – rendhagyó módon – a vidéki városok 28,8%-ról 40%-ra növelték részarányukat. Meg kell azonban jegyezni, hogy a világválság hatására arányuk a bankok és takarékpénztárak szegmensében 4 év alatt 30% alá esett vissza (27,7%).⁴⁰

A *váltóállomány* – mint a legelterjedtebb tradicionális, rövidlejáratú kereskedelmi hitelforma és legnagyobb arányú aktív mérlegtétel – a két világháború közötti időszakban is megőrizte viszonylag jelentős szerepét az ipari-kereskedelmi profilú vidéki városok hiteléletében. A fővárosi bankok mintegy 2/3-os, míg a vidéki városok közel egyharmados részesedést tudhattak magukénak (1913-ban Budapest részesedése 35%-os volt, ami a területvesztéssel 60%-ra nőtt) 1921-re. Budapest részaránya az országos váltóállományból 1934-ben 64,4%-os, a vidéki városoké 23%-os volt. Megfigyelhető, hogy a főváros részesedése a városi váltóállományból 1925 és 1934 között tovább nőtt 63,7-ről 69%-ra, párhuzamosan a vidéki városok 36,3%-ról 31 százalékra való aránycsökkenésével. Az összes hitelintézettel számolva Budapest aránynövekedése a városokon belül a nevezett időszakban 68,2-ről 73,7%-osra nőtt, míg a vidéki városoké 31,8-ről 26,3-ra csökkent.⁴¹ A váltóállomány az 1920-as évek végétől gyors ütemben nőtt, s a válság időszakában is csak kisebb csökkenés figyelhető meg ebben az üzletágban. Bár a gazdasági világválság idején a takaré- és folyószámlabetétek mellett, a váltókölcsonök is erősebben csökkentek a vidéki városokban, nagyrészt a fővárosi bankok által rendelkezésre bocsátott viszontleszámítolási hitel híján. A válság hatását a vidéki városok bankjai ezért is érezték meg jobban. A fővárosi bankok vidéki affiliált intézeteik működését – különösen a vidéket jobban sújtó válságperiódusban – jegybanki források igénybevételével, viszontleszámított váltókkal finanszírozták. Pécs város bankjai rendelkeztek a legtöbb, rövidlejáratra kihelyezhető hitel felett (39,5 millió P), majd Debrecen, s tőlük lemaradva Szombathely, Szolnok és Szeged bankjai következtek a sorban (Budapesten 1,1 milliárd P volt a váltóállomány). Miskolc itt is csak a 8., Győr a 12., Székesfehérvár pedig csak a 14. helyet foglalta el.

Az aktív üzletágak közül, a váltóhitelnél modernebb *folyószámlahitel* korszakunkban került előtérbe. A banki mérlegek vagyondalának második legjelentősebb tételeként jelentőségüket. A fővárosi dominancia talán ebben az üzletágban is 90% körüli. Vidéki városok között a Szombathely, Debrecen, Pécs és Gyöngyös a sorrend adódott, bár ezek a városok is nagyságrendekkel elmaradtak a fővárosi bankok értékeitől, ugyanúgy, mint a 94,5%-os budapesti koncentrációt mutató *értékpapírtárca* esetében, amelyben vidéken egyedül Pécs város banki értékpapír állománya haladta meg az 1 millió pengőt.⁴² A *bankok jövedelmezőségi mutatói* tekintetében Budapest hitelintézetei 78%-os arányban részesültek a szektor országos nyereségéből, a vidéki városokra ebből 13,5% jutott. Vidéken Pécs vezette a városok rangsorát 1934-ben, megelőzve Debrecent, Szombathelyt és Szegedet is.⁴³

A vagyommérleg főösszegének területi bontása jól érzékelteti a bankszektorban a két világháború közötti időszakban a helyi bankrendszerből (unit banking) a nemzeti piaci központú fiókbanki (branch banking) rendszerbe történő átmenetet, illetve a koncentrációs folyamatokat. A városokban koncentrálódott a pénzügyintézetek eszközállományának 94%-a, következésképpen a községekre mindössze 6% esett. Még szembetűnőbb a városhálózaton belüli aránytalanság. Budapest 87,2%-al, a vidéki városok pedig mindössze 12,8%-kal részesedtek az országos eszközállományból. A folyamatot vizsgálva 1925 és 1934 között a vidéki városok részarányának csökkenése (18,2%-ról), illetve a főváros részarány növekedése (81,8%-ról) figyelhető meg, ami egyértelműen mutatja a *vidéki városok pozícióvesztését és a magyarországi bankpiac területi átrendeződését. Megállapítható, hogy a válság folyamatai a bankpiaci koncentráció folyamatait felerősítették, s egyértelműen a fővárosi bankszektor dominanciáját, illetve a vidéki piacok lassú hanyatlását erősítették.*

A Trianon következtében megbomlott térszerkezeti egyensúly nemcsak egy sajátos belső centrum-periféria viszonyt alakított ki az országon belül, amely – Budapest súlyának aránytalan megnövelése mellett – napjainkig konzerválta bizonyos hátrányos helyzetű határmenti térségek periférikus jellegét, hanem megakasztotta a vidéki városfejlődés dinamikáját is. *A pénzügyi központoknak új területi hierarchikus rendje alakult ki, amely leginkább a vidéki városok pénzügyintézeti funkcióvesztésének folyamatait tükrözte.* Az elcsatolással a keleti országrészben megszűnt a regionális centrumok folyamatos láncolata: a megmaradt központok (Szeged, Miskolc és Debrecen) is veszítettek jelentőségükből és csak részlegesen feleltek meg feladataiknak. A Dunántúlon Pécs és Szombathely regionális pozíciójának jelentős erősödésével leginkább e két városra koncentráldtak a korábban erősebben szóródó funkciók (2. ábra).

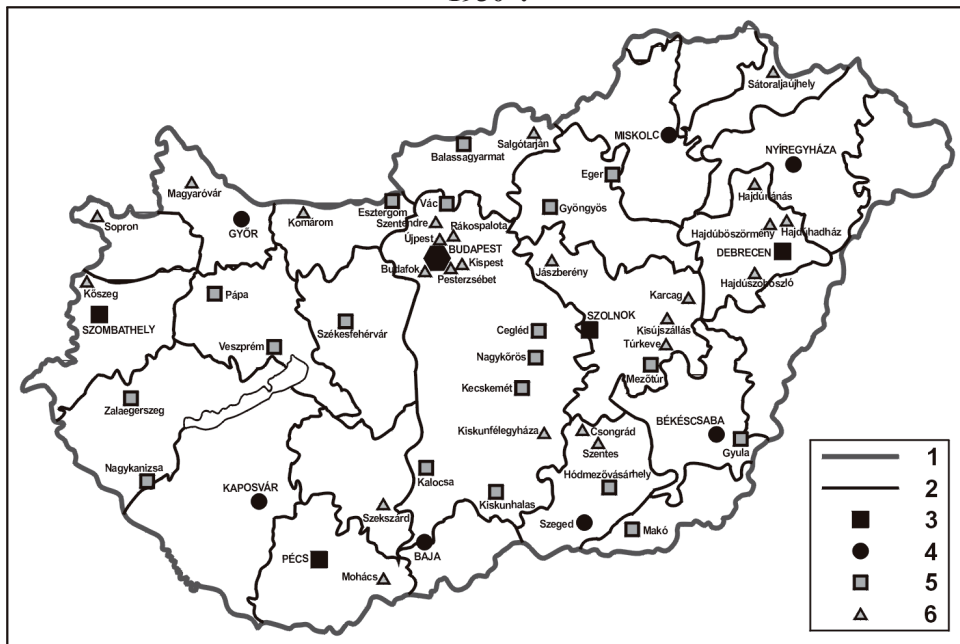
A banki és takarékpénztári eszközállomány alapján a *legnagyobb vidéki pénzügyi központtá Debrecen vált*, amely már a történeti Magyarországon is a 4. legnagyobb bankközpontnak számított. Az összesített mérlegfőösszegek alapján 1934-ben Debrecen (65 millió P) ugyan megelőzte a második helyen álló Pécsset (55 millió P), de több mutató tekintetében is (váltótárca, alaptőke, hitelintézeti jöve-

delem), azonban a legmodernebb üzletágnak számító folyószámlás tartozások és az értékpapírtárca esetében Pécs bankrendszerének minőségi vezető pozíciója – az összes hitelintézetet figyelembe véve is – kiemelkedő.⁴⁴

A városok pénzügyi központi szerepkörét – a vonzáskörzetük számára végzett szolgáltatások volumene alapján kiszámolt – jelentőségtöbbletek, illetve a betét- és a vagyonszámok, a pénzügyintézetek és a banki foglalkoztatottak létszámának bevitelével elvégzett klaszter analízis segítségével jellemezhetjük. (2. ábra) Ennek alapján Pécs, Szombathely, Szolnok, Debrecen tekinthető regionális központoknak. Közülük is Pécs és Szombathely regionális banki funkciói tűntek legerősebbnek, ami a pénzügyintézetek kiterjedt vonzáskörzetével és kiterjedtebb fiók és partnerbanki hálózatukkal magyarázható. Szolnok az Alföld magterületeinek bankközpontjává vált, ami nem kis részben a régió periferiáin működő pénzügyi központok elcsatolásának, illetve a megmaradó határszéli központok jelentőségvesztésének a következménye. Ez utóbbi jellemezte Debrecen, de különösen Szeged pénzügyi acait is, amelyek a határokon átnyúló kapcsolataik meggyengülésével a fővárosi expanzió legfontosabb célterületei lettek. A korábban jelentéktelenebb középvárosok (Békéscsaba, Kaposvár) is bekerültek a II. rendű vidéki bankközpontok sorába (Szeged, Nyíregyháza, Baja), illetve néhány korábbi regionális központ veszített jelentőségéből (Miskolc, Győr). A III. rendű központok sorában találhatjuk a korábbi regionális központot, Székesfehérvárt, illetve a századfordulón is már lassabban fejlődő kis- és középvárosokat (Nagykanizsa), a szerényebb gazdasági hátterű megyeszékhelyeket (Esztergom, Veszprém, Eger, Gyula). A IV. rendű központok csoportjába a határváltozások egyértelmű kárvallottjai (Sopron, Sátoraljaújhely, Kőszeg, Magyaróvár) mellett leginkább az alföldi városok tartoztak.

A pénzügyintézetek központok, illetve a városi székhelyű pénzügyintézetek regionális eloszlását megfigyelve a két világháború közötti időszakban kialakult egy kelet-nyugati megosztottság, amelynek előzményei Trianon előttre nyúlnak vissza. A Dunántúl a bankhálózat és a forgalmi mutatók tekintetében hátrányba került. Az 1934-ben működő 222 vidéki városi pénzügyintézet 70%-a a keleti országrész városaiiban koncentrálódott. Az északi régió részaránya 17,5%, míg az Alföldé közel 53% volt. A keleti országrészek felülreprezentáltságát jelzi, hogy a jelzőlogos kölcsönök közel kétharmada a keleti régiókban koncentrálódott, s azon belül is több mint a fele az Alföldön. Már az 1909-es pénzügyintézetek szempontú városhierarchia vizsgálatokból is kitűnt, hogy az elmaradottnak semmiképpen sem tekinthető dunántúli régió nagyvárosai kisebb fejlődési dinamikát mutattak a századfordulón, mint a korábban periférikusnak számító keleti-délkeleti országrészek regionális centrumai és bankpiacai. A Dunántúl nem tudott lépést tartani az ország középső és keleti régióinak fejlődési ütemével, s sok szempontból csak a századforduló után tudott magára találni. A háború és a békeszerződés következtében azonban ismét felértékelődött a dunántúli városok pénzügyintézetek szerepköre, egyenes következményeként a legdinamikusabban fejlődő regionális bankközpontok országhatárokon kívülre kerülésének.⁴⁵

1. ábra. Magyarország városhierarchiája a pénzügyi szerepkör alapján, 1930*.

* az eszköz- és a betétállomány alapján nagysága, a szektorban foglalkoztatottak száma alapján elvégzett klaszteranalízis alapján

Jelmagyarázat: 1. Országhatár, 2. Megyehatár, 3. Regionális bankközpont, 4. II. rendű bankközpont, 5. III. rendű bankközpont, 6. Kis jelentőségű bankközpont.

Forrás: saját szerkesztés

Kitekintés

A két világháború közötti időszakban a magyarországi bankközpontok területi átrendeződésére ható tényezőket áttekintve megállapítható, hogy a hazai bankrendszer területi fejlődését a Trianoni határváltozások közvetlen következményei mellett a nemzetközi trendeket kisebb-nagyobb időbeli késéssel követő területi koncentráció és szervezeti centralizáció folyamatai határozták meg. Az egységes pénzügyi piacnak és a pénzügyi intézményi hálózatnak a határváltozásokat követő feldarabolódása, az ígéretesen fejlődő vidéki pénzügyi központok elcsatolása csak részben volt okozója Budapest, illetve a fővárosi banki eszközkoncentráció aránytalan megnövekedésének. A megmaradt vidéki pénzügyi központok számát és jelentőségét tehát tovább csökkentették a banktőke térbeli koncentrációjának a 20. század elejéig visszanyúló folyamatai. A bankpiac természetes koncentrációja következtében a vidéki pénzügyi intézetek egyre nagyobb hányada olvadt be a legnagyobb fővárosi intézményekbe, vagy vált a legnagyobb bankcsoportok

érdekeltségi hálózatának részévé. Az egyfiókos bankrendszer helyébe korszakunk végére az országos kiterjedésű fiókhálózatra építő fiókhálózati bankok integrálódó nemzeti bankpiaca lépett. A bankrendszer konszolidációját az első világháborút és a nagy gazdasági világválságot követően megerősödő állami beavatkozás tovább erősítette. A fővárosi nagybankok kiterjedt vidéki fiókhálózat kiépítésével háttérbe szorították az egyre szűkebb mozgástérrel rendelkező helyi-regionális bankközpontokat. Tanulmányunk nemcsak a vidéki városok pénzügyi funkcióvesztésének folyamatait mutatja be, hanem a vidéki pénzügyi központoknak területi hierarchikus rendjének átalakulását.

JEGYZETEK / NOTES

1. Gál Z, Schmidt A Geoeconomics in Central and Eastern Europe: Implications of FDI In: Munoz J M (szerk.) *Advances in Geoeconomics*. 344 p. London; New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2017. pp. 76-93. (*Europa Economic Perspectives*)
2. Gulyás László: A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde, *TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK* 3: (1) pp. 151-164. Lásd még Gulyás László (2009/b: *Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra* In. Gulyás László szerk. (2009/a): *A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyitervig*. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101-112.old.
3. Szávai Ferenc: *Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei*, Pro Pannonia Kiadó, 2004.
4. Gál 2001: 157–184.
5. Az elcsatolt területek jelzalogos kölcsöneinek 57,5%-át a trianoni Magyarország pénzügyintézetei folyósították. Buday 1923: 158-159.
6. Buday 1923: 159.
7. A Magyar Általános Hitelbank Rt. fiókjai közül pl. 1922-ben megszűnt a kassai és a pozsonyi fiók. Megalakult viszont Pozsonyban a MÁH érdekeltségű Szlovák Általános Hitelbank, amelyik átvette a két korábbi fiókot. Az új alapítás létrehozásában természetesen közreműködött a Magyar Általános Hitelbank Rt. is. Romániában a brassói, temesvári és nagyváradai fiókok egészen 1940-ig tartották magukat. Ekkor átadták üzleteiket a Brassó székhellyel alapított Általános Hitelbanknak. A Jugoszláviában maradó szabadkai fiók ezzel szemben – többek között a Hitelbank segítségével – 1923-ban önállósult, majd beolvadt a Zágrábban levő Horvát Általános Hitelbank Rt.-be. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank a jugoszláv hatóságok korlátozásai miatt teljesen felszámolta eszéki és újvidéki fiókjait, de erdélyi fiókjait is leányintézetében, a kolozsvári Erdélyi Bank- és Takarékpénztárban egyesítette.
8. Gál Zoltán vizsgálataiban 13 regionális pénzügyintézeti központot, illetve 35 másodrendű pénzügyintézeti központot azonosított Gál [1998].
9. Buday 1922: 205–226.
10. Zoványi 1986: 47–71.

11. Budapest részesedése a folyószámla üzletágban korábbi 88%-os részesedése 91,4%-ra nőtt, a jelzáloghitelezési üzletágban pedig 63,5%-ról 71,4%-ra.
12. Lásd erről Gál 2005b, 2006:
13. A Pénzügyi Központ 1916-os, illetve a Magyar Nemzeti Bank 1924-es megalakulásával intézményesülő állami beavatkozás (szigorú monetáris szabályozás és felügyelet) a háború és békeszerződés hatásaival felerősödve jelentősen csökkentették a hazai pénzügyintézetek gazdasági szerepét és mozgásterét .
14. Gál 2006: 95.
15. Gál 1998: 24–26.
16. Szádeczky-Kardoss 1928: 18.
17. Tomka 1996: 66.
18. Gál Zoltán (2008b): „Aranykor után”: A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. KORALL–TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT 9:(31) pp. 45-74.old.
19. A Pénzügyi Központ 1916-os, illetve a Magyar Nemzeti Bank 1924-es megalakulásával intézményesülő állami beavatkozás (szigorú monetáris szabályozás és felügyelet) a háború és békeszerződés hatásaival felerősödve jelentősen csökkentették a hazai pénzügyintézetek gazdasági szerepét és mozgásterét . Az 1930-as években azonban – a válság által indokoltnál nagyobb mértékű – állami befolyás a bankfelügyeleti rendszer erősítése révén egyre több felügyeleti jogosítvánnyal rendelkezett, s egyre inkább ellenőrzést szerzett, s felgyorsította a kényszerfűzőket a függetlenségükhöz hagyományosan ragaszkodó vidéki pénzügyintézeteknél.
20. (Nagy) Magyar Compass, (szerk. Berényi Sándor), Budapest, 1934. Az inflációs korszakban jelentősen nőtt a bankok száma. A fővárosban 1921 és 1924 között közel száz, vidéken 40 új bank és takarékpénztár alakult. Az újonnan alakult részvénytársasági vállalkozások mellett nagy számban új magánbankházak is alakultak, amelyeket az inflációs konjunktúra által kínált spekulációs profitlehetőségek tartottak fenn. A bankalapítók sorában megjelentek a „homo novusok”, akik részvénytársasági pénzügyintézetekkel rendelkeztek, s kapcsolatrendszerüket a nagybankok tisztviselőiként szerezték. Az inflációs korszak intézetalapítási hullámát nagy bukások és felszámolások követték. Az inflációs konjunktúra nemcsak az ipari érdekeltségek finanszírozásátette kifizetődővé, de a kimondottan spekulációs célú befektetések és bankügyletek száma is ugrásszerűen megnőtt. Az új alapítások nem voltak hosszú életűek, a krízis utáni hanyatlásuk, esetenként súlyos bukásuk eleve kódolva volt. .
21. Magyar Általános Hitelbank, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Angol-magyar Bank, Magyar-olasz Bank, Magyar Országos Központi Takarékpénztár
22. Tomka 1996: 66.
23. Magyar Statisztikai Évkönyvek vonatkozó kötetei. Budapest esetében 25,7%-os, a törvényhatósági jogú városok esetében 27,4%-os volt a létszámcsökkenés, míg a megyei városokban csak 13%-os csökkenést regisztráltak 1925 és 1934 között.
24. A 6 legnagyobb fővárosi bank mérlegfőösszegében 1913 (62,6%) és 1927 (61,5%) között még némi koncentráció csökkenés is megfigyelhető.

25. Gál Zoltán (2008b): „Aranykor után”: A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. KORALL–TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT 9:(31) pp. 45-74. old.
26. (Nagy) Magyar Compass, (szerk. Berényi Sándor), Budapest, 1934.
27. Szőnyi 1937: 30–31. A specializált hatáskörű pénzüintézetekkel Budapest részaránya 82%.
28. Szádeczky-Kardoss 1928: 87-88, 100. Pénzüintézeti Központ kötelékébe tartozó pénzüintézetek száma 1913 és 1925 között 22,6%-ra csökkent (1913 = 100%), a pénzüintézetek összes tőkéje pedig a bázis évnél csupán 14,9%-ra.
29. Tomka 1996: 101.
30. Szőnyi 1937: 7-10.
31. Szőnyi 1937: 35.
32. A részvénytársasági pénzüintézetekre, a bankokra és takarékpénztárakra számolva.
33. Szőnyi 1937: 38.
34. Szőnyi 1937: 38-40.
35. Gál 2002: 38. Az 1924-ben megalakult Nemzeti Bank első hitelinformációs jelentésében a Pécsi Takarékpénztár mint az ország legtőkeerősebb vidéki takarékpénztára szerepelt. Az 1925-ös mérlegadatokat az 1913-as bázisév adataival (4 millió korona) összevetve a Pécsi Takarékpénztár 1,7 millió koronás saját tőkéjét tekintve a legerősebb vidéki pénzüintézet volt, s pozícióját saját tőkéje 57,6%-ának elvesztése ellenére is sikerült megtartania. Az inflációs időszakot jellemző pénzüintézeti expanzió, a saját és idegen tőkék nominális gyarapításának legfőbb eszközeül az alaptőke-emelés és a részvénytársasági érdekeltségek számának növelése szolgált. A többi várossal történő összehasonlításban azonban Pécs pénzüintézeteinek pozíciója jelentősen megerősödött a világháború előtti időszakhoz képest. Ez a kedvező pozíció részben abból is fakadt, hogy a hosszúra nyúló szerb megszállás ellenére is Dél-Baranya elvesztése csak kisebb területi és kapcsolatrendszerbeli veszteségeket jelentett a pécsi bankok számára.
36. Szőnyi 1937: 44-45.
37. Az egy főre eső betétállomány nagysága (pengőben): Budapest 542, Szombathely 346, Esztergom 274, Baja 234. Forrás?
38. Tomka 1996: 77.
39. Gál 2002: 41.
40. Szőnyi 1937: 52.
41. Szőnyi 1937: 53-55.
42. Szőnyi 1937: 33.
43. Szőnyi 1937: 59-60.
44. Szőnyi 1937: 115. Békéscsaba és Szolnok 43,2, illetve 40,7 millió pengővel a 3-4. helyen állt a banki-takarékpénztári vagyonnagyság tekintetében. Az inflációs válságot sikeresen átvészelt Pécs és Szombathely az 1909-es eszköz nagyság szerinti rangsorban betöltött 18., illetve 19. helyéről nem kis meglepetésre a vidéki városok élmezőnyében stabilizálta pozícióját. A korábban kisebb vagyonú alföldi középvárosok (Nyíregyháza, Békéscsaba, Szolnok, illetve a Dunántúlon Baja és Kaposvár) meg-

előzték a nagy vesztesnek számító Miskolcot és Gyórt, amelyek nem tudták megőrizni korábbi előkelőbb pozíciójukat.

45. Nagy 2007: 45-47; Gál 2003: 239-40. Ezek a pénzügyi földrajzi elemzések is hozzájárultak a sematikus „fejlett Dunántúl” és az „elmaradott Alföld kép” változásához. Összességében azonban az Alföld – mint nagyrégió – a századfordulón a gazdagabb régiók közé sorolható, s mint a történeti Magyarország központi területe, – ha civilizációs szinten nem is – gazdasági lehetőségeiben és jövedelmében a 20. század elejére eljutott utolérte a Dunántúlt. Ugyanakkor nem beszélhetünk egységes alföldi városfejlődésről sem (a Nagyalföld is számos, eltérő fejlődésű mezorégióra osztható), mint ahogy nem szabad a megszokott módon hivatkozni a dunántúli, felvidéki és erdélyi, tehát a nyugatias indíttatású városfejlődés, illetve az alföldi városfejlődés különbségeinek regionális meghatározottságára, hiszen az magán az Alföldön belül sem volt egységes gyökerű és kifutású, amire az innovációs zóna városainak dinamikus fejlődése a legjobb példa.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bácskai Vera (1997): A magyarországi városkutatás helyzete és feladatai. In: Sasfi Csaba –Németh Zsolt (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Csokonai Kiadó, Debrecen, oldalszám?
- Bácskai Vera-Nagy Lajos (1984): Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban, Budapest, Akadémiai Kiadó,
- Beluszky Pál (1990): A polgárosodásunk törekeny váza – Városhálózatunk a századfordulón, (Városhierarchia – Vázlat, tényképekkel). Tér és Társadalom, 3-4.
- Beluszky Pál (1999): The Hungarian urban network at the end of the second millennium. Discussion Papers, 27. Pécs: Centre for Regional Studies, 2001.
- Buday László (1922): The Organization of capital. In: Dismembered Hungary. New York, 205–226.
- Buday László (1923): Magyarország küzdelmes évei. (A megcsönkített Magyarország.) Budapest
- Christaller, Walter (19339): Die zentralen Orte in Süd Deutschland, Jéna, Fischer Verlag-Passim,
- Conzen, Michael P. 1979 : The Maturing Urban System In the US. 1840-1910. In.: = Ward, David (szerk.): Geografic Perspectives on America’s Past, New York, Oxford University Press, 253-274.
- Gál Zoltán (1997): A magyarországi városhálózat összehasonlító vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben, In: Sasfi Csaba –Németh Zsolt (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Csokonai Kiadó, Debrecen, 50–68.
- Gál Zoltán [1998]: A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón. (Kandidátusi értekezés) Pécs
- Gál Zoltán (1998/a): A hazai bankok aranykora. In: ABN AMRO Magazin 24–26.

- Gál Zoltán (1998/b): A Felvidék városainak pénzügyi funkciói a századfordulón. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, 455–474.
- Gál Zoltán (1999): A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón. In: Püski L. – Timár L., Valuch T. (szerk.): Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I. KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, Debrecen, 227–249.
- Gál Zoltán (2000): A pénzügyi szervezetek szerepe az alföldi városok modernizációjában (az alföldi városok pénzügyi funkciói a 20. század elején) In: Frisnyák Sándor (szerk.): Az Alföld történeti földrajza. Nyíregyháza, 321–343.
- Gál Zoltán (2002): Pécsi bankok aranykora: Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. Század első felében. In: Szirtes Gábor –Vargha Dezső (szerk.): Iparosok és bányászok a Mecsek-alján – gazdaságtörténeti tanulmányok. (Pannónia Könyvek)Pro Pannonia Kiadó, Pécs,oldalszám?
- Gál Zoltán (2003): A dunántúli bankpiacok átalakulása a 19–20. század fordulóján. In: Frisnyák Sándor –
- Tóth József (szerk.): A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza. Nyíregyháza–Pécs, 239–252.
- Gál Zoltán (2005/b): The „golden age of the local-regional banking”: the spatial structure of the Hungarian banking system at the turn of the 19/20th century. In: European Association for Banking and Financial History Bulletin, No. 2/2005. 19-30.
- Gál Zoltán (2006): „Golden Age of Regional Banking”: Financial functions of the Hungarian Urban Network in the Early 20th Century. In: Gál, Zoltán (ed.): Discussion Paper Series. Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, No. 49. Pécs, 95.
- Gerschenkron, Alexander (1984): Gazdasági elmaradottság – történeti távlatból. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Good, David (1973): Backwardness and the Role of Banking in Nineteenth-Century European Industrialization. – Journal of Economic History 33, (pp. 845-850).
- Gulyás László (2009/b): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra In. Gulyás László szerk. (2009/a): A modern magyar gazdaság története. Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101-112.old.
- Gulyás László (2012): A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683-1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Gulyás László (2015): A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde, TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK 3: (1) pp. 151-164.
- Gyáni Gábor (szerk.) (1995/a): A modern város történeti dilemmái. Debrecen,
- Gyáni Gábor (1995/b): Az ipari vállalkozás szerepe a dunántúli városfejlődésben. In: V. Fodor Zs. (szerk.): Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Veszprém, 7–18.
- Gyáni Gábor (1997): Iparosodás és urbanizáció Magyarországon. In: Sasfi Csaba – Németh Zsolt (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Csokonai Kiadó, Debrecen, 50-65.

- Kövér György (2002) Mobilbankok Magyarországon a kiegyezés után In. A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 215-220.
- Kövér György (1997): A pesti kereskedő bankár másodvirágzása és az ipari finanszírozás a 20. század első felében. In.: Replika, 1997. március, 47-53.
- Nagy Mariann (2007): A Dunántúl és alrégiói Magyarország gazdasági szerkezetében –a 19. sz második fele és a 20. század eleje. (Tanulságok a 21. sz. elején élők számára). In. Limes, 3. 35-60.
- Siptár Lajos (1946): A Pécsi Takarékpénztár második ötven évének története 1895-1945 (kézirat) BML.K3593.
- Siptár László (1988): A száznegy évig fennállott Pécsi takarékpénztár rövid története (1845–1948. december 30.) In: A Hazai Első takarékpénztár megalapításának 150 éves, az OTP létrejöttének 40 éves évfordulójára született pályaművek. Országos Takarékpénztár 60.
- Gál Z , Schmidt A Geoeconomics in Central and Eastern Europe: Implications of FDI In: Munoz J M (szerk.) Advances in Geoeconomics . 344 p. London; New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2017. pp. 76-93.
- Szádeczky-Kardoss Tibor (1928): A magyarországi pénzüintézetek fejlődése. Közgazdasági Könyvtár, Budapes
- Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei, Pro Pannonia Kiadó.
- Szőnyi Gyula (1937): A magyar városok hitelintézetei. Statisztikai Közlemények
- Tomka Béla (1996): A magyarországi pénzüintézetek rövid története (1836–1947), Gondolat Kiadó, Budapest
- Tomka Béla (1999): Érdek és érdektelenség – A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon 1892-1913. Debrecen University Press.
- Williams, Peter – Smith, William (1986): From Renaissance to Reconstructing the Dynamics of Contemporary Urban Development. In: Williams, P. – Smith, W.,(ed.): Gentrification of the City. 211.
- Zoványi, Gábor (1986): Structural Change in a System of Urban Places: The 20th Century Evolution of Hungary's Urban Settlement Network. Regional Studies 20. 47–71.

Források

- MSK 35 1913: A Magyar Szent Korona országainak hitelintézetei az 1894–1909. években. (Szerk. Vargha Gyula.) Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam 35. kötet, Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest
- NMC 1925-1938: Nagy Magyar Compass (Szerk. Berényi Sándor.) Budapest
- MPC 1938-39: Magyar Pénzügyi Compass (szerk. Kormos Gyula) 1938–39.
- Thirring Gusztáv 1913: A magyarországi városok statisztikája. Budapest, Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal kötetei